

Marie MACKOVÁ

Úředník liechtensteinských panství druhé poloviny 18. století. Na příkladu panství Lanškroun z inspektorátu Moravská Třebová

Abstract: *The officer classes of the Liechtensteins' dominions of the second half of the 18th century were classified into several mutually permeable types. The administrator of each dominion exercised relatively large competences; in spite of that, he or she was still far from being the ruler. The period in question witnessed the core of the officers' work shift from power-based administration towards the use of predominant economic instruments. The state's interventions with the system grew more numerous as it defended its own interests.*

Key words: *officer – the Liechtensteins – 18 century – Lanškroun*

Postavení úředníka ve šlechtických službách se vždy odvíjelo od postojů a názorů „jeho“ šlechtice. A to dokonce i v tom případě, že rozsah pozemkového majetku konkrétního šlechtice byl tak velký, že nestačila jednoduchá správa panství podřízená přímo konkrétnímu vlastníkovi, ale bylo třeba vytvořit další správní rovinu vloženou mezi tyto dva články. Přesto ve druhé polovině 18. století je možné pozorovat i vzrůstající moc vnějších vlivů, prostupujících do tohoto prostředí. Byla to doba, kdy se sice ještě v principu neměnily úkoly úředníků patrimonální správy, ale rozhodně se měnilo pořadí jejich důležitosti. A případ od případu zřejmě i způsoby jejich řešení.

Příkladem velkého šlechtického majetkového komplexu v habsburské monarchii druhé poloviny 18. století bylo dominium Liechtensteinů. Jeho pevné základy položil v době pobělohorské dnes téměř legendární Karel a jeho poněkud méně vzpomínaný bratr Maximilián.¹ V roce 1806 pak došlo ke vzniku suverénního knížectví a v 19. století následovalo další rozšíření majetku. Pro tento majetkový komplex bylo charakteristické, že tvořil souvislé území. Rozpadal se do několika územních celků, které ležely v sedmi různých

1 Zatím poslední práce týkající se pozemkového majetku rodu Ondřej HORÁK, *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*, Praha 2010 se věnuje historii vzniku tohoto majetkového komplexu sice jenom velmi rámcově, včetně přehledné tabulky jeho růstu. Je v ní však shrnuta existující nepočtená literatura týkající se tématu.

zemích habsburské monarchie. Přitom počty panství, případně další konkrétnější identifikační údaje byly poměrně proměnlivé, protože jednotlivé správní celky byly podle potřeby slučovány či přeskupovány.² Při stoupajících požadavcích na efektivitu a výnosy a souběžném vzniku stále složitějších vztahů jednotlivých panství vůči vlastníkovi a zároveň stále větší nutnosti komunikovat i se státními úřady se přímo vnucovala situace vytvoření účinného a výkonného správního mezičlánku, který naopak se zmiňovanou variabilitou panství jako základního správního celku nesouvisel. Ten měl převzít odpovědnost jak za dílčí řešení problémů, tak za kontakty se státem a zároveň racionálně zprostředkovat komunikaci jednotlivých panství s vladařem, resp. jeho centrálními úřady. Kromě toho samozřejmě plnil úlohu kontrolního a dohlížecího systému. Tím se poněkud proměnilo postavení jednotlivých úředníků v celém systému, byť jich alespoň v první fázi nepřibýlo.

Šlechtici, o kterých je třeba v této souvislosti uvažovat, byli v případě Liechtensteinů vždy muži v čele rodu, na místě vladaře. Zatímco Josef Wenzel Lorenz (1696–1772), jenž se dostal do čela rodu v roce 1748, byl ještě pravým barokním kavalírem, kterého víc než správa rodového majetku zajímala dvorská a vojenská služba a k jakýmkoliv správním změnám se neodhodlal,³ jeho nástupce, synovec Franz Josef I. (1726–1781) už přece jenom uvažoval poněkud jinak.⁴ I on byl sice především aktivním diplomatem a do dneška je připomínán například jeho podíl na diplomatickém zajištění sňatku Petra Leopolda, tedy pozdějšího císaře Leopolda II., s Marií Ludovikou Bourbon-Parma, ale při správě rodového majetku byl prvním, kdo svěřil dílčí správu do rukou zvláště ustanoveného úředníka – inspektora – a tím nastartoval změnu celého správního systému i změnu postavení jednotlivých úředníků v něm. V roce 1772 se totiž po smrti Terezie Savojsko-Carignanské rozené Liechtensteinové do rodového komplexu vrátilo tzv. savojské dědictví.⁵ Vzhledem k ostatnímu se jednalo o poněkud odlehlá středočeská panství. Pro jejich bezprostřední správu zřídil vladař první inspektorát. Mezičlánek, který stavěl jednoho z vrchních úředníků panství zároveň na vyšší pozici. Měl především komunikovat s centrálními úřady domény, případně samotným vládnoucím knížetem, a se státními úřady českého království. Dostal i dohlížecí pravomoc a také větší odměnu. Zároveň však zůstal i kon-

2 Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), F 30 Lichtenštejnská ústřední účtárna Bučovice 1580–1924 (dále jen F 30), kn. č. 144.

3 Gerald SCHÖPFER, *Klar und Fest. Geschichte des Hauses Liechtenstein*, Riegersburg 1996², s. 72–78.

4 Tamtéž, s. 89–90.

5 Marie Terezie Anna Felicitas (1694–1772) byla provdána za Emanuela Savojsko-Carignanského (1687–1729). Přežila jak svého manžela, tak jediného syna, který se dožil dospělosti, ale potomky po sobě nezanechal. Podrobněji o tom např. Gianni OLIVA, *I Savoia, Novecento anni di una dinastia*, Milano 2008, s. 353, tab. 8; Pavel JUŘÍK, *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*, Praha 2009, s. 60; G. SCHÖPFER, *Klar und Fest*, s. 213.

krétním správcem jednoho z panství a počet nižších úředníků, které měl k dispozici také nestoupl.⁶ Správní útvar byl sice označován jako Černokostelecký inspektorát, ale inspektorem nemusel být nutně vrchní z panství Kostelec nad Černými lesy. Do funkce byl jmenován vždy konkrétní úředník, místo jeho služby se inspektorským povinnostem nemuselo přizpůsobovat.

Protože se systém zřejmě osvědčil, další z vládařů už neváhal a inspektoráty v roce 1787 zřídil pro veškerá panství v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v obou rakouských zemích. Tím minimálně až do roku 1814⁷ byly lehce pozměněny vztahy „šlechtice a jeho úředníků“ v liechtensteinském majetkovém komplexu. V zásadě se členily do dvou linií: Úřednictvo stojící na dohled vládnoucímu knížeti a úřednictvo sloužící mimo jeho přímý dosah. Takto rozdělené úřednictvo však nebylo ve stejné pozici, protože na dohled vládnoucímu knížeti mohlo být jak úřednictvo části centrálních úřadů, tak úřednictvo těch panství, která sloužila jako rezidence. Naopak mimo přímý osobní vliv vladaře stálo úřednictvo těch centrálních úřadů, které byly umístěny na nerezidenčních panstvích (např. ústřední účtárna v Bučovicích) a úřednictvo všech nerezidenčních panství. Přitom všechny tyto skupiny byly navzájem prostupné. Podle osobních dispozic, příznivě se utvářejících kontaktů a jistě také příslušné dávky štěstí bylo možné ze subalterního místa kdesi na pomezí postoupit třeba až do některého z vídeňských centrálních úřadů.

Už na konci 18. století byli totiž Liechtensteinové považováni za stabilního zaměstnavatele, se kterým je možné spojit nejenom základní životní zajištění, ale i kariéru. Taková kariéra mohla samozřejmě končit na místě správce velmi odlehlého panství i u mužů, kterým nechyběly osobní ani odborné schopnosti k práci. Přitom na úřednických místech už v tomto období pracovala drtivá většina mužů bez predikátu. Následující století je jednoznačně pojmenovalo jako občanského původu. Zřejmě právě v průběhu druhé polo-

6 O struktuře inspektorátů liechtensteinského dominia v jejich vývoji Karel BEDNAŘÍK – Věra HAVELKOVÁ – Jarmila RAKUŠANOVÁ, *Velkostatek Kostelec nad Černými lesy 1558–1935*, archivní inventář, Praha 1960; Jindřich OBRŠLÍK – Vladimír VOLDÁN, *Lichtenštejnská dvorní kancelář (1492) 1514–1926*, archivní inventář, Brno 1960; Metoděj ZEMEK a kol., *Lichtenštejnská ústřední účtárna Bučovice 1580–1924*, archivní inventář, Brno 1957; Jan ŘEZNÍČEK, *Lichtenštejnský inspektorát Moravská Třebová (1620) 1785–1844*, archivní inventář, Brno 1961; Jan ŘEZNÍČEK, *Lichtenštejnský inspektorát Wilfersdorf (1335) 1764–1813*, archivní inventář, Brno 1961; Marie MACKOVÁ, *Zapomenutý starosta. Adalbert Kölbl von Geysing*, Ústí nad Orlicí 1999, s. 17–24. Částečně i Marie MACKOVÁ, *Manželka správce panství. Příklad Josefy Riederové*, in: Jiří Malík a kol. (edd.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s. 208–220.

7 Výjimku tvořilo panství Lanškroun, které leželo v Čechách, zatímco zbytek inspektorátu Moravská Třebová patřil na Moravu. Inspektoři tu měli ztíženou situaci, protože bylo třeba komunikovat se státní správou ve dvou zemích zároveň, s brněnským i pražským guberniem. Proto bylo panství Lanškroun minimálně od roku 1808 převedeno do kompetence inspektorátu v Kostelci nad Černými lesy. Ani to nebylo ideální pro velkou vzdálenost středočeské enklávy a Lanškrounska ležícího v severní oblasti českomoravského pomezí. Po další reformě vnitřní správy bylo panství Lanškroun opět přiřazeno k územně souvisejícím moravským statkům, konkrétně k inspekčnímu okresu Zábřeh. MZA Brno, F 30, kart. 334, zaměstnanci 1808–1825.

viny 18. století byly v liechtensteinských službách položeny základy skutečných úřednických dynastií, které je ve službách stejného zaměstnavatele možné nalézt ještě v první polovině 20. století. To bylo způsobeno několika souběžnými faktory: Jednak dlouhodobou ekonomickou stabilitou velkého zaměstnavatele, který byl schopen dvě století průběžně vytvářet určitý počet obecně zaměstnaneckých a zvláště úřednických míst v prakticky totožném zeměpisném prostoru, a za druhé nepochybně odpozorovaným modelem kariéry v rodině, který byl důležitý především ve starší době, ale jistě ho nelze podceňovat ani později. A následně už nepochybně sehrálo své i vypěstované vědomí příslušnosti k určité socioprofesi skupině společnosti. Ta mohla přerůstat i v jistý druh exkluzivní sociální ohraničenosti, který ovšem nebyl vlastní pouze soukromým úředníkům, ale vyskytoval se ve specifickém provedení prakticky u všech typů úředníků působících mimo správní centra a velkoměsta.

Právě správci panství, případně inspektoři, se jeví jako velmi zajímavá část liechtensteinského úřednictva konce 18. století. Je to vlastně onen vrchní z lidových písniček, „pán, který rozkazuje robotám“, nezřídka dokonce fixovaný kolektivní pamětí jako strašidlo, duch, který po smrti nenalézá pokoje. Vysvětlit, proč se takové strašidlo usadilo v lidovém vyprávění mezi bezhlavé rytíře, bludné mnichy a bílé či černé paní,⁸ nebo v širším smyslu dokonce do společnosti vodníků, rusalek a podobných, se pokoušela řada badatelů.⁹ Komplikované jsou úvahy o vyrovnání se s bytím a nebytím na tomto světě. Naopak zdánlivě jednoduchou, ale možná velmi reálnou, se jeví myšlenka o potřebnosti vyrovnání se s polaritou velké moci za života a naprosté bezmoci po smrti. Možná jde o docela prosté odvěké hledání spravedlnosti a pravdy. Každopádně v kolektivní paměti českých zemí se vrchní, zlý vrchní či jinak pojmenované strašidlo tohoto typu vyskytuje na řadě míst a v některých případech má i zcela konkrétní jméno, které je možné ztotožnit s živým předobrazem. Většinou ne starším než z druhé poloviny 17. století.¹⁰

V literatuře 19. století bývala stejná postava podstatně méně barvitá. Téměř konstantně vybavovaná bílou parukou s copem, odpuzující servilností vůči vlastním nadřazeným a pravidelně velmi nebystrými pomocníky. Zatímco písňová zkratka může být odrazem individuálního názoru a podoba strašidla se také mění s osobou vypravěče, literární zpra-

8 Což jsou klasické příklady tzv. revenantů, tedy zemřelých, kteří po smrti nenalézají pokoje a vrací se mezi živé, znovu se objevují.

9 Tématu se věnoval už Bohuslav BALBÍN, v novodobém vydání např. *Krásy a bohatství české země*, Praha 1986. Dále sběratelé lidové slovesnosti 19. století jak z českého, tak z německého kulturního okruhu. Novější soupisy a encyklopedie strašidel se většinou omezují na popis, nad příčinami nehlobají.

10 Pokus o rekapitulaci problematiky vzniku a rozšíření tohoto typu strašidla Marie MACKOVÁ, *Tajemství správce Riedera, Pověsti a fakta z Lanškrounska*, Lanškroun 2010, s. 7–33. Tam také další literatura k tématu.

cování je pravidelně formálním konstruktem, ve kterém je příslušný úředník použit, aniž by mu byla dána šance se bránit.¹¹

Realita byla poněkud jiná. Protože tito muži byli od centrální vladařské moci hodně vzdáleni, měli – jako viditelní a velmi reální zástupci svého zaměstnavatele – k dispozici na jedné straně poměrně velkou moc vůči svému okolí a to okolí bylo v drtivé většině případů jim podřízené: Ať už přímo služebně, nebo formou poddanské závislosti na vrchnosti, v jejíž službách stáli. Na druhou stranu vůči svému šlechtickému zaměstnavateli měli značnou odpovědnost. Přitom ta ekonomická, která se zdá být nejdůležitější, byla ve skutečnosti poměrně důkladně kontrolována nadřízenými úřady a případně samostatné nápady v tomto směru musely buď zcela souznít s linií zadanou vladařem a jeho centrálními úřady, nebo pro ně musel správce nejprve získat souhlas. K plnění všech těchto úkolů měli k ruce ve sledovaném období jenom velmi málo dalších úředníků, na menších panstvích pouze tři, na větších, případně na inspektorátu, pět, maximálně sedm.¹² Další personál byl považován za zaměstnance, čeledí, případně domácí služebnictvo. Ti všichni svým počtem mnohonásobně převyšovali počty úředníků. Odpovědnost za všechna rozhodnutí, za všechny další úředníky (snad s dílčími výjimkami lesní správy) a za všechny zaměstnance však nesl vrchní osobně. Jak směrem dolů, tak vůči nadřízeným úřadům, případně přímo vůči vladaři.

S ohledem na rozlehlost liechtensteinského majetkového komplexu, vzdálenosti a rychlost přenosu informací zůstávala v rukou správců panství téměř veškerá rozhodovací pravomoc týkající se klidu a pořádku na panství. Ovšem i odpovědnost za svá rozhodnutí, což například v neklidné době lokálních poddanských bouří znamenalo čas od času nejenom rozhodnout o zásahu silou, ale i nutnost jej zorganizovat improvizovaně z toho, co bylo na místě při ruce. Vojenský zásah státní moci totiž přicházel jenom zcela výjimečně, při dlouhodobých problémech, když se věc nepodařilo vyřešit jinak, každopádně však vždycky se značným časovým odstupem. Pro řešení byl vždy kompetentní správce pan-

11 K nejslavnějším literárním postavám tohoto typu patří vrchní z Lucerny Aloise Jiráska. Ani nemá konkrétní jméno a v příběhu, který může oscilovat někde mezi lidovou písničkou a snem letní noci, má být zosobněním nikoliv padoucha velkého formátu, ale vypočítavého zla, hledícího si především vlastního prospěchu.

12 Například v rámci moravskotřebovského inspektorátu byla úřednictvem nejlépe vybavena panství Lanškroun, kde kromě vrchního na úřednických místech působili důchodní, purkrabí, obroční, listovní a dva správci dvorů, a Branná. Tam vedle správce měl samostatnou agendu důchodní, purkrabí musel zároveň zvládat práci i obročního, mezi úředníky ovšem patřil i správce hamru, kontrolor hamru a písař sklárny. Panství Moravská Třebová mělo pět úředníků. Kromě správce ještě důchodního, purkrabího, obročního a hospodářského pojezdného. V Zábřehu byli kromě správce ještě důchodní, purkrabí a obroční. V Rudě nad Moravou kromě správce pouze důchodní a purkrabí. Je zajímavé, že na žádném z těchto panství, ani jako příslušný k inspektorátu, nepůsobil justiciář. O to větší nároky byly kladeny na správce panství. MZA Brno, F 32 Lichtenštejnský inspektorát Moravská Třebová (dále jen F 32), kart. 7, sign. 59, Tabela služného a deputátů 1787.

ství, protože liechtensteinské centrální úřady a vladař byli v drtivě většině případů velmi daleko – prostorově a tím i časově. Přitom správce panství nebyl vybaven žádným regulérním mocenským nástrojem. Pověstní a literárně tolikrát zobrazení drábové byli mizerně placeni a velmi nepočtenou skupinou mužů. Pokud tedy některá vesnice na panství vyvolala rebelii, očekávalo se, že si s ní pokud možno vrchní poradí sám a přitom tak, aby nepobouřil ještě víc a nevznikly ztráty větší, než bylo nezbytně nutné. Mimo jiné i za to byl takový úředník svým šlechticem placen.

Přitom ve druhé polovině 18. století nebyl liechtensteinský úředník ve správě panství placen v poměru k prostředí venkovských měst, kde převážně působil, vůbec špatně. Platy správců se sice navzájem lišily podle velikosti a důležitosti spravovaného panství, ale každopádně mnohonásobně překračovaly roční příjmy nejenom jiných zaměstnanců správy panství, ale i příjmy většiny ostatní lidí. Ve zmiňovaném moravskotřebovském inspektorátu se roční příjmy vrchních pohybovaly mezi 1 046 zl až 1 722 zl celkově, částka tedy zahrnuje peněžní i přepočtenou naturální složku platu.¹³ Přičemž vzájemný poměr finančního a naturálního vyrovnání byl dost různý: Jestliže vrchní v Branné měl deputát přepočtený na 722 zl a peněžní příjem činil 324 zl, pak lanškrounský vrchní měl deputát přepočítaný na 622 zl a v penězích dostával 1 100 zl. Nejvyrovnanější byl v tomto smyslu příjem vrchního ze Zábřehu, který měl deputát přepočítaný na 623 zl a v penězích dostával 668 zl. Jenom pro srovnání je možné uvést, že druhým nejlépe placeným úředníkem po vrchním byl všude důchodní, jehož příjem činil zhruba dvě třetiny příjmu vrchního.¹⁴ Nejhuře placení byli písaři a obroční, pokud vůbec ve správě panství byli na úřednických místech zaměstnáni. Rozdíl od platů správce se pro ně měřil vždy na celý řád. S ohledem na to, že ve stejných rodinách bylo třeba například služce v domácnosti zaplatit za rok v řádech desítek zlatých, šlo nepochybně o příjmy v regionech více než slušné.¹⁵ Hmotné zabezpečení správců panství se navíc neodvíjelo vždy výhradně od jejich příjmů od zaměstnavatele. Svou roli mohlo sehrát dědictví, věno a jiné podobné přísuny peněz, v jejichž důsledku se postavení konkrétních mužů ve stejném nebo srovnatelném úřadě dále diferencovalo. A přehlédnout nelze ani počet dětí, které se dožily dospělosti, protože čím jich bylo více, tím větší náklady rodina vrchního měla. Obecně lze konstatovat, že ve druhé polovině 18. století se majetek správců nerezidenčních panství liechtensteinského majetkového komplexu dal počítat v řádech tisíců, téměř nikdy desetitisíců zlatých.

13 Tamtéž.

14 Jedinou výjimku aktuálně tvořil důchodní z Moravské Třebové, jehož příjem dokonce převyšoval příjem vrchního. Zřejmě mu tím způsobem byla hrazena práce vyplývající z činnosti inspektorátu. Tamtéž.

15 Státní oblastní archiv Zámrsk (dále jen SOA Zámrsk), Velkostatek Lanškroun (dále jen Vs Lanškroun), kart. 306, fasc. 4/1931.

Je třeba připustit, že právě v této době se už v poddanských městech začali objevovat jednotlivci, jejichž majetek i roční příjmy mohly výrazně překračovat příjmy správců panství. Při posuzování celkového majetku už vůbec správci panství nemuseli být nutně těmi nejbohatšími. Bylo to dáno tím, že obvykle neměli žádný nemovitý majetek. Neinvestovali do domů, protože měli pravidelně k dispozici služební byty. Nekupovali pole ani jiné pozemky, protože běžné potraviny téměř pravidelně dostávali jako naturální složku platu. Nemovitost jako majetková záloha pro ně nebyla příliš zajímavá, protože mohli být kdykoliv přeloženi a s ohledem na zeměpisné rozložení liechtensteinského majetku to mohlo být i velmi daleko. Prostředky vkládali pravidelně do reprezentace vlastní osoby, úřadu a prostřednictvím toho i zaměstnavatele, což od nich bylo v úměrném rozsahu požadováno. Investovali samozřejmě i do alespoň přiměřeně pohodlného života vlastní rodiny a zaměstnavatel jim v tom prokazatelně nebránil. Zdá se, že docela obvyklá byla chůva k malým dětem, kuchařka i služka na hrubou práci, případně místo ní mužský sluha, který zároveň obstarával koně a povozy. Někdy je k nim ovšem přiřazován i písař, který byl evidentně považován za osobního sekretáře vrchního, ale byl placen z jeho osobních prostředků, nikoliv z peněz vrchnosti. V pozůstalostních soupisech se pravidelně objevují předměty považované za luxusní. Nejednalo se jenom o zlaté šperky, stříbrné domácí náčiní všeho druhu a mnohočetné porcelánové servisy, ale i obrazy (ne však vlastní portréty), intarzovaný, ale především polstrovaný nábytek, zrcadla a prosklené skříně. A také v kontextu venkovských měst neobyčejně bohatá garderoba. To vše neskrývané a příjemně využívané.¹⁶

Je patrné, že role správců panství se v průběhu druhé poloviny 18. století do jisté míry měnila. Nikoliv v principu, ale v praktickém dopadu. Jedním z důvodů byly nepochybně stále častější zásahy státu do chodu panství a především do doposud téměř výhradního vztahu mezi vrchností a poddanými. Správce panství tak musel být nejenom schopným důsledně obhájit zájmy zaměstnavatele, ale také tyto zájmy sladit s požadavky stále vlivnějšího státu. Že se na počátku této doby v důsledku státního nařízení povinně změnilo označování soukromého úředníka stojícího v čele každého panství bylo jenom formální drobností, která nic faktického neproměňovala.¹⁷

Na již zmiňovaném lanškrounském panství z moravskotřebovského inspektorátu je možné demonstrovat proměnu povinností vrchního v průběhu druhé poloviny 18. století podle toho, čemu museli během svého úředního působení věnovat největší pozornost,

16 SOA Zámorsk, Vs Lanškroun, kart. 276, fasc. 1/505; kart. 277, fasc. 1/682; kart. 306, fasc. 4/1931; kart. 331, fasc. 4/4993.

17 V důsledku postátnění krajské správy v roce 1751, kdy se v regionech pevně etabloval úředník nazvaný krajský hejtman, přestalo být z císařského nařízení označení hejtman užíváno pro nejvyššího úředníka na panství.

případně toho, co po nich na delší dobu zůstalo v životě panství, případně této oblasti obecně i poté, co panství přestala existovat. V této době se na místě vrchního vystřídali tři muži.

Po polovině padesátých let se stal vrchním Johann Georg Rieder (asi 1721 – 19. března 1785). Do Lanškrouna byl přeložen ze Žďánic někdy těsně před rokem 1752 jako hospodářský pojezdny. Nejpozději v roce 1759 se stal vrchním a v této funkci pracoval až do své smrti, tedy celých 26 let. V této době se dost podstatným způsobem měnilo využívání robotních povinností zdejších poddaných. Základní krok směrem k relucii sice učinil už Riederův předchůdce, ale na něj zbylo v novém systému zajistit veškeré potřebné práce. Protože pěstí robota byla kompletně reluována, musela být ta zbylá potažní čas od času na pěstí přeměněna. Vrchní musel přesvědčit poddané nejenom z horské části panství, kde si obyvatelé museli téměř vždy hledat i jiný druh obživy než bylo zemědělství, že práce pro vrchnost za mzdu by pro ně mohla být zajímavá. Podobně se musel pokusit o zvýšení efektivity robotní práce, především v exponovaných obdobích například žní nebo seno-seče. V tom patrně moc úspěšný nebyl, i když nabízel dokonce i speciální prémie za včasné ukončení prací. Některé poddanské povinnosti (např. předení panského lnu) v této době rušila centrální správa liechtensteinských panství a převáděla je na paušální platy všude. Některé stejným způsobem změnil v rámci panství přímo vrchní. Nejzajímavější, i když pro poddané asi nenej důležitější, bylo převedení starobylé povinnosti místních poddaných odvádět vrchnosti sušené houby, jalovcové bobule, lesní kmín, divoký chmel, lískové oříšky a proutí na peněžní plat. Celkové zatížení zdejších poddaných nebylo vysoké, ale změny, které do jejich zaběhaného života tento vrchní udělal, se nesetkaly s pochopením. Naopak. Na konci března 1775 se vzbouřili poddaní z Dolní Dobrouče, vytáhli směrem k Lanškrounu a cestou k sobě více či méně dobrovolně připoutávali sedláky z další vesnic na panství. Zdaleka se však nezapojili všichni. Nicméně nespokojený houf byl dost velký nato, aby se odvážil zaútočit přímo na správu panství sídlící na lanškrounském zámku. Nastala přesně ta situace, ve které si musel vrchní poradit sám. Státní i liechtensteinské centrální úřady byly příliš daleko, aby cokoliv vyřešily za něj. Zakročil v souladu s očekáváním. Za pomoci lesního personálu staženého z celého panství, ozbrojených úředníků i aktivní podpory pánů z místního střeleckého spolku zlikvidoval alespoň první vlnu odporu některých zdejších poddaných. Následující dva roky ovšem musel neustále řešit neklid na panství a teprve v poslední fázi, v roce 1777, dostal vojenskou asistenci v počtu 50 mužů. Jakmile dorazila, postavil se jí osobně do čela a tímto způsobem definitivně obnovil klid a pořádek. Je však příznačné, že před tím, než byla situace po téměř dvou letech vyřešena silou, došlo jak ze strany liechtensteinské centrální správy, tak krajského úřadu v Chrudimi ke kontrole zdejších robotních povinností a byla schválena

verze, jejíž principy zůstaly následně platné až do roku 1848.¹⁸ Jinak řečeno nutnost umět zorganizovat a účelně použít hrubou sílu k prosazení zájmů vrchnosti začala být povolna střídána stále rostoucím vlivem úředního zásahu a důsledného prosazení aktuálních právních norem. Ovšem bylo o tom potřeba přesvědčit i zdejší poddané, kterým občas činilo problém dobrat se odpovídajícího výkladu císařských i vrchnostenských nařízení, aniž by v tom byla přímo jejich zlá vůle.

Nástupce Johanna Georga Riedera ve funkci správce lanškrounského panství byl Peter Prause.¹⁹ Jeho působení nebylo dlouhé, zemřel už v roce 1789, ale během necelých čtyřech let musel jménem vlastního zaměstnavatele pro potřeby státu zvládnout práce na soupisech Josefského katastru, včetně uzavření nových smluv s poddanými, které vyžadoval berní a urbaniální patent.²⁰ Kromě toho od svého předchůdce zdědil problém využití robotní práce a její efektivitu, resp. hledání pro vrchnost toho nejvýhodnějšího stavu v situaci, kdy stát uplatňoval svá opatření chránící schopnost poddaných především platit státní daně.²¹ Peter Prause už k tomu nemusel užívat vojenskou asistenci ani hrubou sílu zaměstnaneckého aparátu panství. Naopak musel být stále zdatnějším úředníkem nejenom vůči vlastnímu zaměstnavateli, ale i vůči státu, jehož požadavky na něj z titulu pracovního postavení dopadaly stále častěji a rozsáhleji.

Dalším v řadě správců lanškrounského panství byl Franz Johann Rieder (asi 1750 – 13. března 1800).²² Ačkoliv nelze vyloučit ani jinou rovinu, zatím se zdá, že jeho hlavním úkolem bylo povznést ekonomiku panství v souladu s dobovými trendy. Prakticky neřešil problematiku robot. Zato parceloval panské dvory dosud provozované ve vlastní režii vrchnosti a na této půdě usazoval rolníky jako samostatné nájemce. Za jeho působení vzniklo na panství několik nových vesnic. Byla to doba, kdy Liechtensteinové konečně povolili těm poddanským městům, která o to měla zájem, přeměnu na municipální ochranná, čímž je propustila ze svého výhradního správního dohledu. V souladu s nařízením císařského patentu také některá města panství zřizovala částečně regulovaný magistrát, ovšem vrchní byl nadále nezastupitelný při obnovách městských rad. Lanškrounské pan-

18 Selskými nepokoji na lanškrounském panství se – při absenci písemnosti z velkostatku – především na základě písemností liechtensteinské ústřední účtárny v Bučovicích zabýval Mojžíš KREJČÍŘÍK, *Poddanské poměry na Lanškrounsku a Ústecku v polovině 17. a v 18. století*, Ústí nad Orlicí 1983.

19 Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, Mezifondová sbírka kronik, kn. č. 152, s. 168.

20 Národní archiv Praha, Josefský katastr, kart. 590, inv. č. 1435, město Lanškroun. Signaturu 1435 měly tyto písemnosti i podle evidence Českého zemského archivu. Marie MACKOVÁ, *Lanškroun ve světle Josefského katastru*, Sborník prací východočeských archivů 13, 2009, s. 163–181. Tam také další informační zdroje.

21 M. KREJČÍŘÍK, *Poddanské poměry*.

22 O Franzi Johannu Riederovi podrobněji M. MACKOVÁ, *Manželka správce panství a TÁŽ, Liechtensteinské úřednictvo v českých zemích v 19. století* v chystaném sborníku z mezinárodní konference Knížecí rod Liechtensteinů v historii země Koruny české, která proběhla v listopadu 2010 v Olomouci.

ství této doby žilo v klidu: Poddaní nebyli nepokojní a koaliční a napoleonské války začaly až na samém konci života Franze Johanna Riedera a zatím region ani jeho osobu přímo nezasáhly. Zaměstnavatel od něj vyžadoval především ekonomické přemýšlení a jeho praktickou aplikaci, správní rutinu a zběhlost ve vyřizování delegované státní pravomoci. Osobní statečnost se zbraní v ruce ani při organizování jakýchkoliv větších akcí tohoto typu nemusel nikdy prokazovat. Možná je příznačné, že pravděpodobně ani neměl žádnou osobní zbraň. Ani v jeho závěti ani v dražených věcech z jeho pozůstalosti totiž žádná není. Neodkázal nic podobného svému jedinému vnukovi, ani nic podobného neprodávala jeho vdova. Jeho důležitost pro zaměstnavatele i pro jeho blízké spočívala v jiných hodnotách. Byl schopen zřídit natolik funkční soud, že přetrval až do roku 1850,²³ ale nebyl nucen právo a pořádek obhajovat se zbraní v ruce jako jeho předchůdce a jmenovec. K takové proměně významu úředníka v liechtensteinských službách nebylo potřeba ani celé půlstoletí.

Každý správce panství v liechtensteinských službách druhé poloviny 18. století byl typem úředníka, který byl „svému šlechtici“, tedy aktuálnímu vladaři liechtensteinského domu, neobyčejně vzdálený. Ačkoliv pro ekonomicky výhodné a obecně stabilní fungování celého dominia měli právě tito muži naprosto zásadní význam, pokud z místa vrchního nepostoupili někam blíž k centru správy, pak se vladaři prakticky neměli šanci přiblížit. Pokud pracoval na odlehlém místě domény (ale v kontextu tohoto majetkového komplexu mnohdy i odlehlém místě monarchie) dobře, bylo to pokládáno za samozřejmé – ostatně byl za to placen. Když se mu povedlo vlastní obratností a rázností zlikvidovat neklidné poddané, zřejmě za to nedostal ani žádnou zvláštní finanční či jinak materiální odměnu, ale pravděpodobně ani žádné nemateriální ocenění, třeba ve formě pochvalného dopisu některého z vyšších úředníků. Patřilo to přece k jeho, byť mezním, ale povinností. Naopak, pokud chtěl část robotních povinností reluovat, aby zefektivnil výnosy panství jím spravovaného, musel si vyžádat souhlas nadřízených. Zvýšené nároky na správní erudici a ekonomické výsledky byly v postupujícím 18. století dány částečně změnou postojů státu jak k patrimoniální správě, tak k poddaným. Částečně je ovšem lze přičíst na konto těch liechtensteinských vladařů, kteří aktuálně celou doménou vládli. Jiný byl přístup k úředníkům od těch, kteří byli v první řadě dvořany a vojáky, jiný od těch, kteří sice byli také vojáky, ale jejich vzdělání i osobní ambice je zavedly víc k ekonomice a systému správy. Všichni svorně však své správce panství považovali za sice nezastupi-

23 To se mu povedlo během velmi krátkého působení na místě správce panství Ruda nad Moravou. Květoslava HAUBERTOVÁ – Jan HAUBERT, *Velkostatek Ruda nad Moravou (1521) 1537–1926*, archivní inventář, Janovice u Rýmařova 1967.

telné, ale nijak blízké zaměstnance. V takto velkém majetkovém komplexu byla vzdálenost úředníka a jeho šlechtice opravdu velká.

Zusammenfassung

*Ein Beamter der Liechtensteiner Herrschaftsgüter der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts
(Am Beispiel der Herrschaft Lanškroun aus dem Inspektorat Moravská Třebová)*

Die Stellung eines Beamten im Dienste des Adels hing stets vom Standpunkt und der Meinung „seines“ Adligen ab. Die Aufgaben eines Beamten der Patrimonialverwaltung änderten sich im Prinzip nicht, die Reihenfolge ihrer Wichtigkeit und die Art und Weise ihrer Erfüllung jedoch sehr wohl.

Ein Beispiel eines großen Komplexes adligen Besitztums in der Habsburger Monarchie der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts war das Dominium derer zu Liechtenstein. Es bestand aus keinem zusammenhängenden Gebiet. Seine Beamtschaft gliederte sich in zwei Linien: Beamte in Sichtweite des herrschenden Fürsten und Beamte, die außerhalb seines direkten Zugriffs dienten. Unter den Beamten sind die Verwalter der Herrschaftsgüter interessant. Sie befanden sich in sehr weiter Entfernung von der zentralen herrschaftlichen Gewalt und hatten gegenüber ihrem Umfeld selbst eine relativ große Macht inne. Gegenüber ihrem Arbeitgeber trugen sie jedoch eine sehr hohe Verantwortung. In den Händen der herrschaftlichen Verwalter konzentrierten sich nahezu sämtliche Kompetenzen zur Schaffung von Ruhe und Ordnung auf den Herrschaftsgütern. Die Entlohnung der Verwalter unterschied sich je nach Größe und Wichtigkeit der verwalteten Herrschaft, waren aber nicht eben niedrig. Dennoch zählten die Verwalter nicht notwendigerweise zu den Reichsten der Region. Für ge-

wöhnlich besaßen sie kein unbewegliches Eigentum. Eine Immobilie als Vermögensanlage war für sie uninteressant, konnten sie doch jederzeit versetzt werden. Ihre Mittel investierten sie regelmäßig in Repräsentationszwecke und in ein zumindest angemessen bequemes Leben ihrer eigenen Familie.

Ein jeder herrschaftliche Verwalter in Liechtensteiner Diensten war während der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts von „seinem Adligen“, also dem aktuellen Herrscher des Hauses Liechtenstein, ungewöhnlich weit entfernt. Obwohl gerade eben diese Männer für ein ordnungsgemäßes Funktionieren des gesamten Dominiums von grundlegender Bedeutung waren, hatten sie praktisch keine Chance, ihrem Herrscher näher zu kommen, sofern sie in ihrem Amt nicht dem Verwaltungszentrum näher rückten. Eine Veränderung der Haltung des Staates gegenüber der Patrimonialverwaltung und den Untertanen im fortschreitenden 18. Jahrhundert lag erhöhten Anforderungen an Verwaltungserudition und Wirtschaftsergebnisse zugrunde. Zum Teil ist dies den Liechtensteiner Herrschern zuzuschreiben. Alle hielten zwar ihre herrschaftlichen Verwalter für unersetzbar, jedoch ihnen nicht besonders nahe stehende Angestellte. In einem so ausgedehnten Komplex von Besitztümern war die Entfernung zwischen einem Beamten und seinem Adligen wirklich sehr groß.